

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

**Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи**

Шлікар Марина Валеріївна

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА
З ОПСКУНСЬКИМИ СІМ'ЯМИ**

спеціальність 231 «Соціальна робота»

РЕФЕРАТ

магістерської роботи
за освітньо-професійною програмою «Соціальна робота»

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат педагогічних наук,
доцент Балдинюк Олена Дмитрівна

Умань – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ОПІКУНСЬКИМИ СІМ'ЯМИ.....

1.1. Поняття та історіографія соціальної опіки та піклування.....

1.2. Роль інституту сім'ї у профілактиці сімейного неблагополуччя.....

Висновки до першого розділу.....

РОЗДІЛ 2 СИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ОПІКУНСЬКИМИ СІМ'ЯМИ.....

2.1. Особливості соціально-педагогічного супроводу дітей в опікунських сім'ях.....

2.2. Характеристика та порядок організації соціальної опіки.....

2.3. Інтерпретація результатів дослідно-експериментальної роботи.....

Висновки до другого розділу.....

ВИСНОВКИ.....

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....

ДОДАТКИ.....

Актуальність дослідження. Численні дослідження свідчать, що утримання дитини, особливо з раннього віку, в інтернатних установах неминує призводить до несприятливих і важко оборотних змін в її психологічному та соціальному розвитку, незважаючи на те, які б при цьому комфортні умови державою і суспільством для неї створювалися. Зокрема доведено, що нормально дитина може розвиватися тільки в умовах сім'ї і ніякий інший соціальний інститут не в силах його замінити. Виховання в дитячих будинках та інтернатах не забезпечує належним чином формування необхідних в самостійному житті особистісних якостей, знань і умінь, що в свою чергу тягне за собою неуспішність випускників установ даного типу в рішенні задач дорослого й незалежного життя. За даними дитячого фонду, упродовж року після виходу з сирітських установ третина випускників обирає протиправний шлях, п'ята частина не має певного місця проживання, кожен десятий здійснює самогубство. Сьогоднішній варіант деінституціоналізації дітей-сиріт передбачає виведення більшості вихованців з установ в сім'ї, а також поліпшення соціальної ситуації розвитку в умовах установи для тих дітей, які з яких-небудь причин не зможуть виховуватися в родині.

Опираючись на Конвенцію ООН про права дитини, держава взяла на себе зобов'язання забезпечити кожній дитині реалізацію права на особливий захист та турботу, створення умов для повного та гармонійного розвитку її особистості [32].

У Національній стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року визначено мету, основні завдання, «спрямовані на створення умов для забезпечення належного соціального захисту дітей та сімей, що мають дітей і опинилися в складних життєвих обставинах, утвердження в суспільстві сімейних цінностей, виховання відповідального батьківства» [41].

Важливе місце в роботі соціального працівника полягає у соціальному супроводі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Така робота з зазначеною категорією передбачає тісну співпрацю з опікуном та самою дитиною в двох аспектах: захист соціальних, майнових та житлових

прав; формування повноцінної особистості дитини, соціалізованої до сталого дорослого життя.

Серед робіт, які мають найбільший вклад у розвиток вивчення альтернативних форм державної опіки слід виділити праці таких вітчизняних дослідників як: О. Безпалько, Л. Волинець, А. Капська, І. Трубавіна.

Вагомий вклад у вивчення питань, що стосуються функціонування форм сімейного виховання, внесли дослідження Л. Артющкіної, Г. Бевз, Л. Волинець, О. Карпенко, І. Пєши тощо.

Значний внесок у дослідження питання соціального сирітства як соціального та психолого-педагогічного феномену мають праці таких учених як Л. Артющкіна, О. Безпалько, І. Зверєва, Н. Огреніч, А. Полянничко та інші.

Незважаючи на численність наукових досліджень з проблеми дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, феномен опікунської сім'ї вирішується поки не зовсім ефективно, залишаючи цю проблему надзвичайно актуальною.

Актуальність даної проблеми зумовила вибір теми магістерської роботи **«Соціально-педагогічна робота з опікунськими сім'ями»**.

Мета дослідження полягає у розкритті особливостей соціально-педагогічної роботи з опікунськими сім'ями.

Відповідно до теми та мети дослідження було поставлено такі **завдання**:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури охарактеризувати поняття «опіка», «опікунська сім'я».
2. Розкрити роль інституту сім'ї у профілактиці сімейного неблагополуччя.
3. Проаналізувати особливості соціального супроводу дітей в опікунських сім'ях як сучасної форми соціальної роботи.
4. Відповідно отриманих результатів емпіричного дослідження, визначити основні підходи до соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю.

Об'єкт дослідження – робота з опікунськими сім'ями.

Предмет дослідження – соціально-педагогічна робота з опікунськими сім'ями.

При написанні випускної кваліфікаційної роботи нами було використано такі **методи**: аналіз психолого-педагогічної та соціальної літератури, опитування, анкетування, спостереження.

Теоретичне значення дослідження полягає в характеристиці поняття «опіка»; розкритті ролі інституту сім'ї у профілактиці сімейного неблагополуччя; аналізі особливості соціального супроводу дітей в опікунських сім'ях; визначенні основних підходів до соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані у закладах вищої освіти при вивченні курсів «Соціальний супровід сім'ї», «Педагогіка сімейного виховання», зокрема, при вивченні теми «Традиційні та інноваційні форми опікування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», де розкриваються питання усиновлення, опіки, піклування як традиційних форм опікування дітей-сиріт.

Експериментальна база дослідження. Експериментальна робота проводилась в Подільському районі Одеської області. У дослідженні взяло участь 24 сім'ї. Було використано опитувальник «Аналіз сімейної взаємодії», опитувальник батьківських відносин Варгі-Століна. Для підтвердження деяких характеристик дитячо-батьківських відносин додатково використовувалася методика вивчення внутрішньосімейних стосунків PARI.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження висвітлювалися на Всеукраїнській конференції «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 2020), науково-практичному семінарі «Перспективи ефективної роботи соціальних працівників з молоддю» (Умань, 2021), Всеукраїнській конференції «Спеціальна та інклюзивна освіта: теорія, методика, практика» (Умань, 2021).

Публікації. Результати магістерського дослідження відображено у таких друкованих працях:

Шлікар Марина Робота з опікунськими сім'ями // Збірник наукових праць студентів / за заг. ред. Кравченко О. О. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2020. – С. 142-145.

Шлікар Марина Особливості соціально-педагогічного супроводу дітей в опікунських сім'ях // Збірник наукових праць студентів / за заг. ред. Кравченко О. О. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2021. – С. 74-77.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 98 сторінок (основна частина – 81 сторінка).

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури охарактеризовано поняття «опіка» та «опікунська сім'я».

Опіка і піклування – форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою їх утримання, виховання і навчання, а також для захисту їх прав та інтересів. Таким чином, опіка, піклування встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [21].

Опікунську сім'ю визначають як малу динамічну групу людей, які пов'язані родинними зв'язками, і взяли на виховання у власну сім'ю дитину своїх близьких родичів, що залишилася без піклування батьків.

Норми, які регулюють правовідносини в зазначеній сфері, закріплені в чинному законодавстві України, а саме: у главі 19 «Опіка та піклування над дітьми» Сімейного кодексу України, у главі 6 «Опіка та піклування» Цивільного кодексу України, у Законі України «Про охорону дитинства», Законі України «Про забезпечення організаційно правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки». Опіка (піклування) устанавлюється за місцем проживання особи, що підлягає опіці (піклуванню), або за місцем проживання опікуна (піклувальника). Рішення про встановлення опіки (піклування) повинне бути прийняте не пізніше місячного строку з моменту, коли відповідному органу опіки й піклування стало відомо про необхідність устанавлення опіки або піклування. Рішенням ЦК є норма про надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов'язків (стаття 78). Вона надає дієздатній фізичній особі, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки, право обирати собі помічника. Останнім може бути лише дієздатна особа, що надає свої послуги за плату, якщо інше не визначено домовленістю сторін. Для безпосереднього здійснення опіки й піклування органами опіки й

пiклування призначається опiкун або пiклувальник. Опiкуном, пiклувальником дитини може бути за її згодою повнолiтня дiездатна особа. При призначеннi опiкуна (пiклувальника) беруться до уваги можливiсть виконувати опiкунськi обов'язки, вiдносини мiж опiкуном (пiклувальником) i пiдопiчним. Опiкун або пiклувальник призначається лише з їхньої згоди й, як правило, iз числа родичiв або близьких пiдопiчному осiб [18].

2. Розкрито роль iнституту сiм'ї у профiлактицi сiмейного неблагополуччя.

Сiм'я як цiлiсна, нерозривна система забезпечує потребу дитини у приналежностi (усвiдомлення себе як частини окремої групи, громади), безпецi, наступностi i безперервностi (зв'язок з минулим, наявнiсть батькiв, якi забезпечують послiдовнiсть i стабiльнiсть), що в свою чергу впливає на формуваннi її iдентичностi.

За сьогоднiшнiх соцiально-економiчних умов iнститут сiм'ї переживає чи не найбільше потрясiнь, що проявляються в необхідностi швидкого реагування на змiни, якi вiдбуваються, пристосування до нових обставин життя, формування i перегляду цiнностей та iдеалiв тощо. Це приводить до того, що багато сiмей, якi мають слабкi адаптивнi можливостi, втрачають цiннiснi орієнтири, не виконують свої функцiї по вiдношенню до дiтей i як наслiдок – збiльшення кiлькостi дiтей, позбавлених батькiвського пiклування, вилучення i влаштування дiтей в iнтернатнi заклади. Як правило, каталiзатором кризової ситуацiї в сiм'ї виступають наступнi чинники: втрата роботи одним (обома) iз батькiв, розлучення, негативний вплив оточення, зловживання алкоголем, наркотичними речовинами (це може бути як причиною так i наслiдком), конфлiкти у стосунках мiж членами родини. Нерiдко сiм'я сама не може справитись iз ситуацiєю, потребує сторонньої допомоги, квалiфiкованої пiдтримки.

З самого народження на дитину найбільш сильний вплив мають її батьки i близькi. Однак дiти, що опинилися пiд опiкою, часто ще в ранньому дитинствi з рiзних причин виявилися позбавленими батькiвської любовi та турботи. Така

доля створює перешкоди до нормального становлення та розвитку їх особистості, впливає на їх соціальне становище в суспільстві. Така дитина не завжди уживається з новими батьками або опікунами-родичами. З різних причин і обставин такі діти часто виявляються наданими самі собі, що негативно позначається на їх соціалізації. Соціальне сирітство формує ущербність як особистості дітей, так і їх здоров'я. Дослідження вітчизняних науковців показали, що дитина, вихована в деприваційних умовах, особливо в сирітському закладі, має низьку самооцінку, погано усвідомлює свою ідентичність. Вона не має уявлення про позитивну модель сім'ї і колективу, хоча її життя проходить в оточенні людей.

3. Проаналізовано особливості соціального супроводу дітей в опікунських сім'ях як сучасної форми соціальної роботи.

Під соціальним супроводом розуміється «вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально-незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу» [18].

Основними завданнями супроводу опікунських сімей є:

- створення сприятливих умов сімейного виховання дітей, які залишилися без піклування батьків;
- оптимізація взаємовідносин опікунів і опікуваних дітей;
- подолання опікунами свого негативного досвіду батьківства;
- створення безперервності історії життя дитини, що знаходиться в опікунській сім'ї як умова її психологічної реабілітації;
- підвищення педагогічної компетентності опікунів в питаннях виховання дітей, які пережили втрату батьків;
- створення умов для соціальної адаптації, розвитку особистісних ресурсів і саморозкриття дітей в опікунських сім'ях.

Соціальний супровід здійснюється за наступними етапами:

Підготовчий – збір інформації про прийомну і опікунську сім'ї, соціальне оточення дитини, на основі якої проводиться діагностика її соціально-психологічного стану.

Організаційний – аналіз інформації, виявлення ресурсів, можливостей сім'ї, проблемного поля, розробка індивідуального плану захисту прав і законних інтересів неповнолітнього.

Практичний – реалізація індивідуального плану захисту прав і законних інтересів неповнолітнього, що включає: 1) емоційно вольову допомогу (підвищення впевненості дитини у собі, у своїх силах, власної впевненості у можливості подолання труднощів); 2) інформаційну допомогу (забезпечення дитини інформацією щодо вирішення проблемної ситуації); 3) інтелектуальну допомогу (усвідомлення дитиною власної проблемної ситуації, у тому числі й у самовизначенні дитини відносно варіантів подальшого життя, місця та способу життя, отримання освіти тощо).

4. Відповідно до отриманих результатів емпіричного дослідження, визначено основні підходи до соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю.

Робота соціального працівника з опікунськими сім'ями включає:

- консультативну роботу (індивідуальні та групові консультації з фахівцями);
- інформаційне просвітництво (буклети, пам'ятки, інформаційні листи, ЗМІ);
- профілактичну роботу;
- соціальну підтримку;
- роботу з підопічними дітьми і опікуваними;
- соціально-психологічну роботу.

Формами та методами роботи з опікунською сім'єю можуть бути:

- 1) складання сімейного плану подолання складних життєвих обставин;
- 2) бесіда з батьками;
- 3) індивідуальне консультування родичів спеціалістами (юрист, психолог, соціальний педагог та ін.);
- 4) організація спільного дозвілля

(свята, похід у кіно, театр; екскурсії тощо); 5) організація візитів дитини у біологічну сім'ю і спостереження за нею та батьками під час таких зустрічей; б) виконання дитиною у присутності батьків чи рідних певного практичного завдання (малюнок сім'ї, тест), що дозволяє спостерігати за реакцією батьків, їхнім ставленням до дитини, її дій; 7) організація занять школи батьківської мудрості з питань розвитку дитини, особливостей її виховання.

При роботі з опікунськими сім'ями варто використовувати такі методи, як:

– психодіагностовані (метод побудови генограми, проектні методи, тести, опитувальники);

– психоконсультативні (бесіда, сімейне консультування, метод «циркулярного інтерв'ю»);

– психокорекційні (метод «Книга життя» І. Кардакова, О. Тузова, О. Філатова);

– психопрофілактичні (групи взаємопідтримки опікунів, арт-терапевтичні методи роботи).

Приставаючи до соціально педагогічних і психологічних дій по відношенню до опікунської сім'ї з метою надання їй допомоги, соціальний працівник зобов'язаний чітко уявляти її зміст і можливі форми втілення цього змісту в практику.